

Shahid Bahonar
University of Kerman

The Comparison between two Travelogues from Safavid Era: Sheirly's Brothers & Kaempfer

Hooshang Mohammadi Afshar | Behjatosadat Hejazi 1 | Faezeh Zeynalinasab

1. Corresponding author, Associate Professor. Department of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. E-mail: h.afshar@uk.ac.ir
2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. E-mail: hejazi@uk.ac.ir
3. MA in Comparative Literature. Department of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. E-mail: faeze.zeynali75@yahoo.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article history:

Received 2024 September 18
Received in revised form 2025
May 18
Accepted 2025 September 20
Published online 2025
December 22

Keywords:

*Travelogue Writing,
Safavid Era,
Sheirly Brothers,
Kaempfer.*

Purpose: Att uan and ooett Seeilly” in 8888 8 D. aad a missinn given by the government of England to instigate the First King Abbas to war with Osmani in order that England could get special cmm. ccial mllllll les. Seeillyss tttt eess’ travelogee icclldes tee important information about the different aspects of the culture of Iran as well as it has presented the features of Iranian society in king Aaaaas’ eeri... In 3333 AD. 555 yeass after Seeillyss tttt eess, Engelbeart Kempfer ,a German tourist, was sent to Iran with a Swidish- Neteerladdish pppppp pp tee Swieen kiggss eeer to make political- commercial communication in the king Soleiman (second Safi) period. Since Kempfer was a scientist, he came to Iran to research. His description of administrative hierarchy, economic system, and cultural structure of Iran that have been said based on scientific methods.

Method and Research: This research based on the analysis of cttt ett tecnniee aas suveyed tee wiitess’ iii tt ff Liews atttt two travelogues with almost a century invert between two writers. Also tii s atticle aas eesett ed the clearest ii cteees fmmn Safaviss top times. AS well as it compares similar aspects and differences between two works.

Finding and Conclusion: Consequently, European common view on Iranian Mss lems’ scieity in Safavid eaa add the lack ff accaaate comprehension of Iranian comporment are as aspects of unity eetween two these viewiii tt s. Sheirlyls tttt eess’ oolitics elll ii tative view agaisst Kemffesss sciett ific eesciipive add anthropology view are as differences between two these travelogues.

Cite this article: Mohammadi Afshar, Hooshang, Hejazi, Behjatosadat, Zeynalinasab, Faezeh. (2025). The Comparison between two Taaveoques fom Saaavddeaa: Shelly’s ooohless & kaempfe.. *Journal of Iranian Studies*, 24, (48) 403-423. <http://doi.org/10.22103/JIS.2025.24057.2652>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The Safavid era is considered one of the most brilliant periods of tourism development in Iran and the peak of travel writing. Travel books, along with other works, provide relatively clear images of the political, social, economic and cultural conditions of the time and are considered important sources of Iranology. Each traveler had different reasons and motivations for traveling to Iran; including: political missions, scientific trips, religious propaganda, etc.

There are also many travel books left by European travelers who traveled to Iran in the sixteenth and seventeenth centuries and reflected the political and social conditions, customs and traditions of the people, and the state of the Safavid courts in their works, most of which have been translated into Persian.

The travelogues of the Shirley Brothers, Anthony and Robert, English agents who were responsible for various political and military tasks during the reign of Shah Abbas the Great (985 AH), and the travel book of Engelbert Kaempfer, a German traveler during the reign of King Suleiman, are works that were written in connection with the goals that their authors had for their travels, such as religious propaganda, travel and exploration, scientific studies, and political missions. These travel books are sometimes considered important sources of Iranology. The two travel books studied in this research are among the works that have the appropriate capacity for examining and comparing the stated aspects.

Methodology

This is descriptive-analytical research with a comparative perspective. Also, the documentary research method is used; therefore, the present research is conducted with a qualitative approach and a comparative method. Also, for analysis, the research results are presented through a review of the texts related to the travel books of the Shirley brothers and Kaempfer.

Discussion

In this article, the following should be mentioned as common features of the travel books of the Shirley brothers and Kaempfer:

1. The description and analysis that the travel books writers have presented of the belief in fate and providence of the Safavid era society has been based solely on their objective and personal knowledge of the people of the Safavid era; therefore, they have spoken less about the historical and cultural roots of this category.
2. they have considered the belief in fate in its common sense and concept, without making a tttt nnnnnnmneeeen eee ccccsss ff “fa” add “eeeeiii aaii” nn rrrrr rr ttggg. ssss ss because the belief in fate is a social phenomenon and has its roots in historical experiences and political issues, while predestination is based on religious thought.
3. The Shirley brothers and Kaempfer have presented numerous, multifaceted, and sometimes contradictory explanations and descriptions of the Iranian character, which have sometimes been dependent on their specific experiences and from which they have deduced general statements. (See: Kaempfer, 1984: 170-184; Shirley, 1983: 191)

In terms of perspective and writing style, there are significant differences between the two travel books; For example: The Shirley Brothers' Travel Book is more narrative, descriptive, and heroic, and its style is more like a story and narrative than a political and scientific travel book. The author or authors tell the story as an absent and omniscient narrator, and the narrative style is third-person.

On the contrary, the Iranian section of Kaempfer's travel book deals with the method of electing the Shah of Iran with a detailed introduction. Then it continues with the introduction and coronation ceremony of King Suleiman and the beliefs of the Iranians about the Shah and

the Crown Prince. After that, it describes in detail the Grand Vizier, the Iranian army and its commanders, the most prominent positions and staff of the Iranian court, the institution of the clergy and the holy relics, the king's entourage, the internal facilities of the court, the location of the royal palaces, and the quality of the administration of the provinces and cities. Finally, it focuses on Isfahan, the capital of Iran. In the book, the author's field research also attracts attention. He travels through the streets, alleys, and gardens of Isfahan and measures their dimensions, and obtains sufficient information through interviews with experts in each field and subject.

This travel book is considered one of the most authoritative works in terms of research into the political and social history of Iran in the 17th century. And from the perspective of anthropology and knowledge of national and religious customs, beliefs, and ideas, as well as awareness of the composition of the population and social orders, the sciences of the time, and the jobs and professions of that time, it is considered one of the valuable works and resources in the field of Iranology.

Conclusion

Among the similarities and differences between the Shirley Brothers' travel book and Kaempfer's are: The Shirley Brothers' travel book contains valuable general information about the era of Shah Abbas I and the Safavid government. In this travel book, the movement routes, the ways of passage, the habits, the behavior of the people, the social characteristics and the customs of the people of each region are mentioned in a brief and general manner.

Kaempfer entered Iran at the same time as the death of Shah Abbas II and the accession of Shah Suleiman (Shah Safi II) in 1684 AD. Almost a hundred years after the Shirley brothers. Therefore, he has provided a brief description of Iran in the past and a complete description of the election and reign of the new Shah and the political institutions and administrative and religious hierarchies and religious and superstitious beliefs. These travel books contain useful information about Iranian society from the perspective of anthropology and introducing the society and culture of Shiite Iran of the Safavid era to Europeans.

مقایسه دو سفرنامه از عصر صفویه: برادران شرلی و کمپفر

هوشنگ محمدی افشار^۱ | بهجت السادات حجازی^۲ | فائزه زینلی نسب^۳

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران. رایانامه: h.afshar@uk.ac.ir

۲. استاد، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران. رایانامه: hejazi@uk.ac.ir

۳. دانش آموخته کارشناسی ارشد ادبیات تطبیقی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران. رایانامه: faeze.zeynali75@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/ هدف: «آنتوان و روبرت شرلی»، در سال ۱۵۹۸ میلادی، از جانب دولت بریتانیا مأموریت یافتند تا شاه عباس اول را به جنگ با عثمانی برانگیزند و برای دولت متبوع خود امتیازات ویژه تجاری و سیاسی کسب کنند. سفرنامه برادران شرلی حاوی اطلاعات ارزشمندی در زمینه‌های مختلف فرهنگ ایران است و جنبه‌های متفاوت اجتماعی، اخلاقی، سیاسی و فرهنگی روزگار شاه عباس را به تصویر می‌کشد. «انگلبرت کمپفر»، سیاح آلمانی، هشتاد و پنج سال پس از برادران شرلی، در سال ۱۶۸۳ میلادی، به همراه هیأتی سوئدی - هلندی، به دستور پادشاه سوئد، با هدف برقراری روابط تجاری - سیاسی، در دوره حکومت شاه سلیمان (صفی دوم)، به ایران اعزام شد. از آنجا که کمپفر، پزشک و دانشمند بود، و به هدف تحقیق به ایران آمد، توصیفاتش از سلسله مراتب اداری، نظام اجتماعی - اقتصادی و ساختار سیاسی و فرهنگی ایران به شیوه علمی بیان شده است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	روش / رویکرد: این پژوهش در صدد است به شیوه کتابخانه‌ای، بر مبنای فن تحلیل محتوا، دیدگاه‌های نویسندگان دو سفرنامه را که تقریباً به فاصله یک سده از یکدیگر، تصاویری را از روزگار اوج و حضيض صفویان ارائه داده‌اند، بررسی، تحلیل و مقایسه کند. و وجوه شباهت و تفاوت‌های دو اثر را از جنبه‌های گوناگون بیان نماید.
کلیدواژه‌ها: سفرنامه‌نویسی، عصر صفویه، برادران شرلی، کمپفر.	یافته‌ها/ نتایج: در نتیجه دیدگاه مشترک اروپائیان به جامعه مسلمان ایران صفوی و عدم درک درست از رفتار ایرانیان، وجه اشتراک، و نگاه سیاسی و استعماری برادران شرلی، برعکس آن، نگاه علمی، توصیفی و مردم‌شناختی کمپفر، وجه افتراق دو سفرنامه است.

استناد: محمدی افشار، هوشنگ؛ حجازی، بهجت‌السادات؛ و زینلی نسب، فائزه (۱۴۰۴). مقایسه دو سفرنامه از عصر صفویه: برادران شرلی و کمپفر.

مجله مطالعات ایرانی، ۲۴ (۴۸)، ۴۰۳-۴۲۳.

<http://doi.org/10.22103/jis.2025.24057.2652>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسأله

دوران صفویه یکی از درخشان‌ترین ادوار توسعه سیاحت در ایران، و نقطه اوج سفرنامه‌نویسی به‌شمار می‌رود. سفرنامه‌ها در کنار دیگر آثار، تصویرهایی نسبتاً روشن از اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن روزگار ارائه می‌دهند و جزو منابع مهم ایران‌شناسی محسوب می‌شوند. هرکدام از جهانگردان، برای سفر به ایران، دلایل و انگیزه‌های متفاوتی داشته‌اند؛ از جمله: مأموریت‌های سیاسی، سفرهای علمی، تبلیغات مذهبی و غیره.

مقایسه تطبیقی بین آثار از شیوه‌های نسبتاً نو به شمار می‌رود و هدف از این نوع مطالعات می‌تواند مقایسه وضعیت کلی ایران با کشورهای اروپایی در هر زمینه‌ای و هر زمانی باشد. اهمیت و ارزش سفرنامه‌ها بی‌گمان بیش از هر چیز به سبب شناختی است که از آداب و رسوم و فرهنگ ملل مختلف و همچنین بررسی موقعیت زمانی و مکانی کشورها ارایه می‌دهند (نظری منظم، ۱۳۸۹: ۷).

نقطه عطف سفرنامه‌نویسی در ایران، زمان صفویه است. از سیاحان اروپایی نیز که از سده‌های شانزده و هفده به ایران مسافرت کردند و اوضاع سیاسی و اجتماعی و آداب و رسوم مردم و وضع دربارهای صفوی را در آثار خود منعکس می‌نمایند، سفرنامه‌های فراوانی باقی است که اغلب آن‌ها به زبان فارسی ترجمه شده است.

سفرنامه «برادران شرلی» (Sheirley Brothers)، آنتونی و روبرت، مأموران انگلیسی که در زمان شاه عباس بزرگ صفوی (حد: ۹۸۵ ه. ق) عهده‌دار کارهای سیاسی و نظامی مختلف بودند و سفرنامه «کمپفر» (Engelbert Kaempfer)، سیاح آلمانی در عهد شاه سلیمان، آثاری هستند که در ارتباط با اهدافی که نویسندگان آن‌ها از مسافرت‌های خویش داشته‌اند؛ نظیر هدف‌های تبلیغات مذهبی، سیر و سیاحت، مطالعات علمی و مأموریت‌های سیاسی به نگارش درآمده‌اند.

سیاحت‌نامه‌هایی که درباره ایران نوشته شده است، در مواردی از منابع مهم ایران‌شناسی به‌شمار می‌روند. دو سفرنامه مورد مطالعه در این پژوهش، از جمله آثاری هستند که دارای ظرفیت مناسب برای بررسی و مقایسه از جنبه‌های مزبور هستند.

پژوهش حاضر درصدد است به پرسش‌های ذیل پاسخ دهد:

۱. انگیزه نویسندگان سفرنامه‌های برادران شرلی و کمپفر چیست؟
۲. وجوه اشتراک و افتراق، شباهت‌ها، و تفاوت‌های دوسفرنامه نامبرده در چیست؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

درباره سفرنامه‌های دوره صفویه و دیدگاه‌های نویسندگان این آثار، پژوهش‌های متعددی از جنبه‌های مختلف انجام شده است که به چند پژوهش که تقریباً با بحث مورد نظر مرتبط است، اشاره می‌شود: طهماسبی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای

با عنوان «تقدّس و قدرت در دوره صفویه (جایگاه قدسی پادشاهان صفوی)» عوامل، نتایج و نشانه‌های تقدّس شاهان صفوی را بررسی کرده است.

محمودی و ابراهیمی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «هدف بررسی انتقادی گزارش سفرنامه‌های اروپاییان درباره صوفیان عصر صفوی»، گزارش سیاحان را عموماً نشانگر رویارویی مستمر در ایش نعمتی - حیدری، انزواطلبی و لاابالی‌گری بعضی صوفیه و وابستگی شماری از آنان به حاکمیت می‌دانند.

حاجیان‌پور و جوادی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی شناخت مفاهیم هنر معماری اصفهان در سفرنامه‌های عصر صفوی و چگونگی انتقال آن‌ها به اروپا؛ مطالعه موردی سفرنامه‌های برادران شرلی» به این نتیجه دست‌یافته‌اند که تصاویری که برخی از سیاحان از آثار تاریخی اصفهان برداشته‌اند، زمینه‌های نفوذ و انتقال اندیشه‌های سبک معماری ایران عصر صفوی را در اروپا با خود به همراه داشته‌است.

رازنهان و شیردل (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «بازتاب تقدیرگرایی و مؤلفه‌های آن در سفرنامه‌های برادران شرلی در دوره صفویه» به این نتایج دست یافتند که تقدیرگرایی در فرهنگ و آداب و رسوم ایرانیان نفوذ کرده است و آن را یکی از موانع فرهنگی و اجتماعی پیشرفت جامعه در عصر صفویه می‌دانند.

کاتب (۱۳۹۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «تصویرشناسی میدان نقش جهان اصفهان از منظر سفرنامه‌های دوره صفوی»، به این نتایج دست یافتند: سیاحان مبدأ شکل‌گیری هنر ایران را دیدگاه‌های کلیشه‌ای درباره شرقیان می‌دانند که شامل صفاتی نظیر حسادت، کینه‌توزی و امثال این صفات است.

ذهابی، الهیاری و کجباف (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر شیوه‌های اعمال قدرت شاهان صفوی بر واگرایی هویتی اقلیت‌ها در دوره دوم حکومت صفویه بر اساس گزارش سفرنامه‌های برادران شرلی»، نشان داده‌اند که شیوه‌های اعمال قدرت و رویکردهای ایدئولوژیک شاهان پس از شاه‌عباس، واگرایی اقلیت‌های قومی - اعتقادی را از بدنه حکومت صفویه به همراه آورده و آن را به چالشی بسیار مهم تبدیل کرده است.

ذهابی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین و بازنمایی کنش‌های معطوف به قدرت نهاد روحانیت در سفرنامه‌های عصر صفوی»، به این نتیجه رسیدند: سیر فزونی یافتن قدرت روحانیت شیعه مسأله‌ای قابل تأمل برای ناظران خارجی بوده و آنان تحلیل‌هایی عرضه کرده‌اند که در منابع دیگر تاریخی این دوره پنهان مانده‌است.

با توجه به آنچه در بررسی پیشینه پژوهشی به‌دست آمده است، تاکنون پژوهشی که به صورت همزمان به مطالعه و بررسی و تطبیق سفرنامه‌های برادران شرلی و کمپفر پرداخته باشد، یافت نشد.

۳-۱. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی با نگاه تطبیقی است. همچنین از آنجایی که پژوهشگر به دنبال مقایسه و بررسی سفرنامه برادران شرلی با کمپفر است، از روش تحقیق اسنادی استفاده می‌گردد؛ لذا پژوهش پیش‌رو با رویکرد کیفی و روش تطبیقی انجام می‌گردد. همچنین برای تحلیل، نتایج تحقیق از طریق بررسی متون مربوط به سفرنامه برادران شرلی و کمپفر ارائه می‌گردد.

۴-۱. یافته‌های پژوهش

در نتیجه دیدگاه مشترک اروپائیان به جامعه مسلمان ایران صفوی و عدم درک درست از رفتار ایرانیان، وجه اشتراک و نگاه سیاسی و استعماری برادران شرلی، برعکس آن، نگاه علمی، توصیفی و مردم‌شناختی کمپفر، وجه افتراق دو سفرنامه است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. سفرنامه‌نویسی در دوره صفویه

دوره صفوی (۱۱۴۸-۹۰۷ ه.ق) عصر تجدید اعتلای حکومت ایران بر مناطق مختلف و پهناوری است که پس از هجوم قوم مغول، دچار هرج و مرج و تفرقه گشته و تحت سلطه حکومت‌های کوچک و موازی قرار گرفته بود. «شاهان صفوی با جلوگیری از سلطه امپراتوری قدرتمند عثمانی و سرکوب اهداف استعماری برخی از کشورهای اروپایی، موفق به ایجاد انسجام و یکپارچگی در کشور شدند و اقتدار دوران گذشته ایران را تا حدود زیادی احیا کردند. کشورهای اروپایی که در ممانعت از توسعه قدرت عثمانی با ایرانیان هم جهت و همسو بودند، مرادوات خود را با ایران گسترش دادند و این امر بالطبع باعث افزایش آمد و شد فرستادگان و نمایندگان کشورهای اروپایی به ایران گردید» (دانش پژوه، ۱۳۸۵: ۳۹).

دوره سلطنت شاه عباس اول صفوی تا انقراض سلسله صفویه را می‌توان یکی از درخشان‌ترین ادوار توسعه سیاحت در ایران به حساب آورد. این توسعه به چند عامل بستگی داشت که مهم‌ترین آن‌ها عبارت بود از: اهمیت و موقعیت ویژه ایران در جغرافیای سیاسی منطقه و قرارگرفتن در مسیر تجاری شرق و غرب، امنیت، راه‌های ارتباطی خوب و تأسیسات اقامتی متعدد مناسب. در این روزگار جهانگردان برای اولین بار با دید انتقادی به مسایل نگرستند و نوشته های افسانه‌وار به کلی منسوخ گردید.

هرکدام از این جهانگردان و سیاحان از طبقات گوناگون اجتماعی بوده‌اند و برای مسافرت و گشت و گذار در ایران دلایل مختلفی داشته‌اند. سیاحت و جهانگردی، مأموریت‌های سیاسی، سفرهای علمی، تجارت و تبلیغات مذهبی، مهم‌ترین این اهداف است. بسیاری از این سیاحان، خاطرات، دیده‌ها و شنیده‌های خود را به رشته تحریر درآورده‌اند که امروزه این سفرنامه‌ها از منابع مهم پژوهشی به شمار می‌روند (میراحمدی، ۱۳۶۸: ۴۹۵؛ حاجیان‌پور، ۱۳۸۶، ۸۵). به طورکلی سفرنامه‌های دوره صفوی، حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره وضعیت اجتماعی، سیاسی، جغرافیایی، اقتصادی و مذهبی شهرهای مختلف ایران، به‌ویژه شهر اصفهان هستند. بررسی این سفرنامه‌ها از آن منظر حائز اهمیت است که افزون بر مشخص نمودن وضعیت اجتماعی و سیاسی ایران در دوره صفوی، رویکرد جهانگردان و دولت‌مردان غربی نسبت به ایران را نیز روشن می‌سازد. از جمله سفرنامه‌های مشهور این روزگار، از آثار ذیل می‌توان نام برد:

سفرنامه جوان ماریا آنجلو (حدود ۱۵۰۰م)، سفرنامه بازرگان ونیزی در ایران (حدود ۱۵۰۱م)، سفرنامه وینچنتو دالساندری (۱۵۷۴-۱۵۷۱م)، سفرنامه برادران شرلی (۱۵۹۸م)، سفرنامه ژرژ تکتاندرن دریا بل (۱۶۰۵م)، سفرنامه دن گارسیا (۱۶۱۴م)، سفرنامه پیتر و دلاواله (۱۶۱۷م)، سفرنامه کاتف (۱۶۲۳م)، سفرنامه استودارت (۱۶۲۶م)، سفرنامه

یان اسمیت (۱۶۲۸م)، سفرنامه تاورنیه (۱۶۳۲م)، سفرنامه آدام اولناریوس (۱۶۳۴م)، سیاحت نامه شاردن (۱۶۶۴م)، سفرنامه آندره دولیه دلند (۱۶۶۴م)، سفرنامه سانسون (۱۶۸۳م)، سفرنامه کمپفر (۱۶۸۳م)، سفرنامه کارری (۱۶۹۳م)، گزارش فیدالگو، سفیر کشور پرتغال (۱۶۹۳م)، سفیر زیبا (۱۷۰۶م)، سفرنامه کروسینسکی (۱۷۰۷م)، سفارت نامه احمد دُری (حدود ۱۷۱۳م).

۲-۲. علل توجه اروپاییان به ایران عصر صفوی

با تشکیل دولت صفویه و وجود دو قدرت بزرگ عثمانی و ازبک در غرب و شرق ایران که از مذهب تسنن حمایت می‌کردند، خطری بزرگ برای این دولت پدید آمده بود. از سوی دیگر با پیشرفت و گسترش عثمانی در اروپا، دولت های مسیحی این قاره خطری روزافزون را احساس می‌کردند. این عامل سبب شد تا اروپاییان برای جلوگیری از پیشرفت عثمانی که دشمن مشترک ایران و اروپا محسوب می‌شد، با صفویان رابطه نزدیک برقرار کنند که از نظر تجاری و نظامی حائز اهمیت بود. لازم به ذکر است که رابطه ایران و غرب به دلایل زیادی از جمله اهمیت و موقعیت ایران در جغرافیای سیاسی کشورهای آسیایی کانون توجه و دارای سابقه طولانی بود و از ایران می‌توان به عنوان دروازه ورود به آسیا نام برد (توکلی، ۱۳۸۴: ۱۴۸).

با روی کار آمدن سلسله صفوی و افزایش قدرت فزاینده صفویان و عثمانی‌ها که به سوریه و بین‌النهرین کشیده شد، کمی بعد به دشمنی عثمانی - صفوی منجر گردید؛ به حدی که ایران را به یک شریک و متحد فعال در کانون توجهات اروپاییان علیه عثمانی قرار داد؛ زیرا می‌خواستند با محاصره عثمانی آن کشور را در قرنطینه نگه دارند. گرچه این امر هرگز به تشکیل ائتلاف واقعی ضد عثمانی منجر نشد، با وجود این، مبادلات زیاد سیاسی از مسیری که ایران و دولت های اروپایی را به هم متصل می‌کرد تا آخر عصر صفوی ادامه یافت. می‌توان گفت این عوامل سیاسی و اقتصادی موجبات نزدیکی بیش از پیش ایران و غرب را باعث شد و اسباب توجه زیاد اروپاییان به ایران عصر صفوی گردید.

۲-۳. علل رشد سفرنامه نویسی در عصر صفوی

با برقراری نظام متمرکز در جغرافیای سیاسی سنتی ایران بعد از نُه قرن و اندی پس از فروپاشی سیاسی، و ظهور ایران صفوی به عنوان قدرتی جدید در دنیای اسلام و به دنبال آن، صف‌آرایی سیاسی و عقیدتی در جهان اسلام، به ویژه میان ایران و عثمانی، ایران مورد توجه اروپاییانی قرار گرفت که اندکی پیش از آن، در سال (۱۴۹۸) با دور زدن دماغه امید نیک در گشایش راه اقیانوس اطلس و حرکت جدید غرب به سوی شرق به دنبال اهدافی نوین بودند. «راه ادویه و کالاهای شرق به عنوان الهام‌بخش توسعه‌طلبی تجاری و یافتن سرزمین‌هایی در ماوراء بحار برای زیاده طلبی سیاسی از عوامل این حرکت نوین بود. از این رو، سیاحت و جهانگردی به‌ویژه در شرق دور به عنوانی پر جاذبه مورد تأکید قرار گرفت. البته این حرکت تحت حمایت سیاسی - اقتصادی دولت‌های جدید اروپایی بود» (حاجیان‌پور، ۱۳۸۶: ۳۱-۳۲). از این رو سیاحان متعددی از کشورهای مختلف اروپایی با اهداف متفاوت به ایران

سفر کردند و هر کدام گزارش‌ها، یادداشت‌ها و سفرنامه‌هایی از خود به جای گذاشتند. اینان از طبقات مختلفی بودند از جمله: تجار و بازرگانان، جهانگردان، سفیران و هیأت‌های سیاسی، مبلغان مذهبی و هنرمندان. این سیاحان با اهداف و علایق گوناگون، سیاسی، اقتصادی، علمی، مذهبی، تفریحی، تفحص و جستجو سفر می‌کردند و تابعیت ممالک مختلفی را داشتند و سفرنامه‌های آنان به زبان‌های پرتغالی، اسپانیایی، هلندی، فرانسوی، انگلیسی، آلمانی، روسی و ایتالیایی نوشته شده که برخی از معروف‌ترین این سفرنامه‌ها به فارسی ترجمه شده است. علل رشد سفرنامه‌نویسی در عصر صفویه را نیز می‌توان به عواملی منسوب داشت که به پاره‌ای از آن‌ها اشاره می‌گردد:

با بازگشایی راه اقیانوس اطلس، روابط غرب و شرق گسترش فراوانی یافت. از جمله پیامدهای این حرکت، رونق مسافرت‌های دریایی و ورود سیاحان اروپایی به شرق بود. پیدایش استعمار به عنوان نتیجه سیاسی این حرکت اکتشافی در شکل‌گیری سرمایه‌داری غرب به هدف بهره‌مندی اقتصادی، از جمله پیامدهای دیگر به شمار می‌آید. در این شرایط، موقعیت سوق‌الجیشی ایران و خلیج فارس و قرار گرفتن ایران در مسیر راه‌های تجاری غرب و شرق، موجب توجه ویژه‌ای به ایران شد. «البته علاقه ایرانیان به استفاده از دانش نظامی غرب به دنبال شکست در چالدوران، در توجه شاهان صفوی به اروپا و استقبال از هیأت‌های اروپایی تأثیر بسزایی داشت. همچنین نباید از تأثیر تضاد مشترک ایرانیان با دولت عثمانی، در جذب نمایندگان سیاسی و نظامی اروپایی به ایران چشم پوشید» (همان: ۵۰).

۲-۴ تاریخ‌نگاری و روش و بینش سفرنامه‌نویسان عصر صفوی

سفرنامه‌نویسان دوره صفوی همزمان با حضور در ایران و قرارگرفتن در محیط عمومی ایران شروع به نگارش و ثبت و ضبط دیده‌ها و شنیده‌های خود از جامعه ایران کردند. در نتیجه، این گزارش‌ها به نوعی بیان‌کننده دیدگاه‌های این سیاحان نسبت به ایران و جامعه ایران عصر صفوی است. مهم‌ترین ویژگی‌های سفرنامه‌های خارجی روزگار صفوی عبارتند از:

- برداشت سطحی و آنی از روی ظاهر جامعه ایران؛

- توجه به آداب و رسوم مردم ایران؛

- تحقیق پیرامون اوضاع سیاسی و نوع تمایل مردم و حاکمان؛

- توجه به عقاید مذهبی؛

- نگرش به پیشینه تاریخی ایران.

البته در کنار آن می‌توان به سه نوع دسته‌بندی سفرنامه‌های عصر صفوی نیز اشاره کرد که عبارتند از: دسته اول: سفرنامه‌هایی که دربرگیرنده تمامی ابعاد زندگی ایرانیان است؛ مانند: سفرنامه شاردن. دسته دوم: سفرنامه‌هایی که به مسایل اجتماعی بیشتر نظر داشته‌اند تا مسایل سیاسی؛ مانند: سفرنامه اولناریوس و تاورنیه. و دسته سوم: سفرنامه‌هایی که حضور سیاست در آن‌ها پررنگ‌تر از دیگر مسایل است؛ مانند: سفرنامه شرلی و پیترو دولاوله.

مسئله دیگر بحث درباره تمایل مردم و حکومت و اوضاع سیاسی عصر صفوی می‌باشد، که این مسئله نیز در سفرنامه‌های عصر صفوی موجود است. چنانکه بعضی از سفرنامه‌نویسان مانند سانسون و کمپفر به این مسئله اشاره

دارند و در قسمت‌هایی از گزارش‌های خود به نوع تمایل و نگرش مردم به شاه اشاراتی رفته است (ر.ک. کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۵).

توجه به پیشینه تاریخی ایران با توجه به حضور سفرنامه‌نویسان در ایران، مطالعات قبلی و شناختی که ایشان از گذشته ایران داشته‌اند، در کنار حس کنجکاوی این سفرنامه‌نویسان و وجود آثار تاریخی کهن در نقاط مختلف ایران، توجه به آثار تاریخی و باستانی در یادداشت‌های ایشان وجود دارد؛ چنانکه شاردن در سفرنامه خود با یاد کردن از تخت جمشید، از آن با عنوان پرسپولیس نام می‌برد (ر.ک. شاردن، ۱۳۷۲، ج ۴: ۱۳۸۱-۱۳۹۸).

هرچند این سفرنامه‌ها دارای اطلاعات مفیدی درباره جامعه ایران از نظر مردم‌شناسی و فرهنگ ایران شیعی دوره صفوی هستند، اما دارای نکات منفی هم می‌باشند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌گردد:

۱- مخاطبان سفرنامه‌ها، اروپاییان هستند و نگرش و دیدگاه اروپاییان مسیحی به جامعه مسلمانان در نوشته سفرنامه نویسان دیده می‌شود؛

۲ به سبب بیگانگی این سفرنامه‌نویسان از فرهنگ ایرانی و شیعی، بعضی از مواقع نمی‌توانستند درک و فهم درستی از رفتار دینی ایرانیان داشته باشند؛

۳ - بعضی از سفرنامه‌نویسان دارای تعصبات قومی و مذهبی بودند و این امر مانع از انعکاس حقایق جامعه ایران در گزارش این سیاحان شده است (ر.ک. رمضان نرگسی، ۱۳۹۰: ۱۳۶).

۲-۵. معرفی دو سفرنامه

۲-۵-۱. سفرنامه برادران شرلی

دو تن از همراهان برادران شرلی این سفرنامه را به نگارش درآوردند و ترجمه فارسی آن به قلم «آوانس» و به اهتمام «علیقلی‌خان سردار اسعد»، نخستین بار در سال ۱۳۳۰ ه. ق. در تهران به چاپ رسید (شرلی، ۱۳۶۲: ۳۴). آنتوان و رابرت شرلی سفیرانی بودند که از طرف حکومت انگلستان نزد «شاه عباس اول صفوی» اعزام شدند و در تاریخ مناسبات سیاسی ایران با کشورهای دیگر از شهرت بسیار زیادی برخوردار بودند.

آنتوان شرلی از سوی دولت انگلستان وظیفه داشت که نزد شاه عباس برود، وی را به جنگ با دولت عثمانی برانگیزد و برای بازرگانان انگلیسی امتیازات تجاری کسب کند. «شاه عباس، پیشنهادهای آنتونی شرلی را به صورت مشروط پذیرفت و برادر کوچکتر وی، رابرت شرلی را به عنوان فرمانده دسته‌ای از سپاهیان ایران به جنگ با عثمانی فرستاد. رابرت شرلی به دلیل رشادت‌هایش در این نبرد مورد تکریم شاه عباس قرار گرفت و با دختر یکی از بازرگانان ایرانی ازدواج کرد» (دانش‌پژوه، ۱۳۸۵: ۸۸).

این دو برادر پیش از شروع جنگ وظیفه آموزش ساخت سلاح‌های گرم و تجهیز سپاه صفوی را برعهده گرفتند. اروج بیگ بیات (۱۵۶۰-۱۶۰۵م) که نخستین سفیر شاه عباس در اروپا بود، درباره این دو برادر می‌نویسد:

در این زمان او (سر آنتونی شرلی)، در اروپا شهرت و آوازه‌ای به دست آورده بود و این به واسطه خدماتی بود که در سفر جنگی به کشور هلند تحت فرمان کنت «اسکس» (Essex) انجام داده بود. به علاوه به پاداش خدمت او در فرانسه، «هانری چهارم» به او لقب شوالیه داده بود. سپس انگلستان را در ۱۵۹۸م (۱۰۰۷ق) به منظور جلب کمک و

مداخله در امور «دوک فرارا» (Ferrara) ترک گفت، اما این سفر سیاسی بی نتیجه ماند. وی و برادرش همراه با بیست و پنج تن انگلیسی دیگر در بندرگاه ونیز در ماه مه ۱۵۹۹ (۱۰۰۷ق) به کشتی نشستند و به سوی مشرق روانه شدند و سپس به خاک ایران گام نهادند و به قزوین و از آنجا به اصفهان رفتند. در آنجا مورد تفقد شاه عباس بزرگ واقع گشتند (اروج بیگ، ۱۳۳۸: ۱۴-۱۵).

در این سفرنامه درباره برخی از مسایل اعتقادی و رفتاری ایرانیان ادعاهایی مطرح شده است که یا به صورت سهوی و از سر ناآگاهی نویسنده بوده و یا به نوعی تحریف تاریخی صورت پذیرفته است (نک: شرلی، ۱۳۶۲: ۳۳-۳۲). انگلستان با هدف‌های استعماری، پیش از شاه عباس هم درصدد نفوذ در ایران برآمده بود؛ ولی موفق نشده بود. شاه عباس که قصد عقب راندن عثمانی از مرزهای غربی ایران و اخراج پرتغالی‌ها از خلیج فارس و نیز تأسیس یک ارتش ملی و مدرن و خلاص کردن دولت از دست قزلباش (قشون ایالت) را داشت، در ژوئن ۱۵۹۸ از پیشنهادهای برادران شرلی استقبال کرده بود (نک: همان، ۱۳۶۲: ۲۵).

شاه صفوی برای ایجاد زمینه مناسب سیاسی، آنتونی شرلی را به سفارت به دربارهای اروپا فرستاد تا به آن‌ها پیشنهاد اتحاد سیاسی و نظامی و دادن مزایای تجاری دهد. وقتی قرار شد سر آنتونی به جانب اروپا عزیمت کند، یکی از سرداران قزلباش به نام «حسینعلی بیک بیات» نیز مأمور سفارت به اروپا شد و از همین‌جا موجبات شکست این اقدام فراهم آمد؛ زیرا وجود دو سفیر در یک هیأت سیاسی نتیجه‌ای جز جنجال در آغاز و شکست در پایان نخواهد داشت. به همین سبب، مأموریت آنتونی شرلی در روسیه، نه فقط با دشواری‌های فراوان روبه‌رو شد، حتی خود او نیز مستقیماً مورد توهین قرار گرفت و دربار روسیه، گذشته از آن که فقط حسینعلی بیک بیات را نماینده رسمی شاه ایران دانست، فرستاده دیگری را هم که شاه عباس قبلاً به روسیه فرستاده بود، بر آنتونی شرلی مقدم داشت. هنگامی که شاه عباس از بازگشت سر آنتونی شرلی نومید شد، برادرش رابرت را به سفارت از جانب خویش به دربارهای اروپا فرستاد. او پس از سفر به انگلستان در اواخر سال ۱۰۲۳ به هند رسید و بنابر مأموریتی که از جانب شاه عباس داشت، به سفارت نزد نورالدین محمد جهانگیر رفت و پس از ایفای وظیفه سفارت، با هدایای جهانگیر به ایران بازگشت و در جمادی‌الاول سال ۱۰۲۴ به اصفهان رسید (ر. ک. همان، ۱۳۶۲: ۳۵-۳۹).

سفرنامه برادران شرلی شامل اطلاعاتی اندک در مورد شرایط راه، تجارت، مردم، آداب و رسوم کشورها، خصوصیات شاهان، ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشورهای مختلف می‌شود. این سفرنامه دارای اطلاعات کلی، نه خیلی دقیق از دوران شاه عباس و حکومت صفویان است. در سفرنامه برادران شرلی مسیرهای حرکتی، راه‌های عبور، عادات، رفتار مردم، ویژگی‌های اجتماعی و آداب و رسوم هر منطقه به صورت گذرا و کلی ذکر و توصیف شده است.

ویژگی مهم این سفرنامه پرداختن به جزئیات ظاهری است؛ ایران و عثمانی در آن زمان سر جنگ داشتند و نویسنده به هنگام عبور از خاک عثمانی، مناطق مختلف کشور، رفتار و عادات مردم را بیان می‌کند. هنگامی که به ایران می‌رسد، خانه‌ها، کوچه‌ها و محله‌ها را به خوبی توصیف می‌کند و سپس به اعتقادات مردم، اعمالی مثل روزه و اوامر شاه عباس از نگاه یک مسافر، نه پژوهشگر، و همچنین خصوصیات اخلاقی شاه می‌پردازد.

۲-۵-۲. سفرنامه کمپفر

مسافرت انگلبرت کمپفر به ایران تقریباً همزمان با سانسون فرانسوی و در دوران حکومت شاه سلیمان صفوی رقم خورد. سفرنامه وی در سال ۱۷۱۲ م در نهمصد صفحه به چاپ رسید، اما تنها بخش‌های مرتبط با ایران در این سفرنامه به زبان فارسی ترجمه شده است. در این ترجمه، کمپفر در شانزده فصل به شرح تاج‌گذاری شاه سلیمان و شخصیت وی، وضعیت قشون، وزارت، مستوفی گری، روحانیون، صوفیه، مردم کوچه و بازار، دربار، بیوتات سلطنتی، شهر اصفهان، کاخ‌ها و باغ‌های آن پرداخته است (نک: کمپفر، ۱۳۶۳: ۲۴۱-۳۹).

کمپفر پزشک و عالمی است که همراه با فرستادگان سوئدی به دربار شاه سلیمان صفوی (۱۰۹۵/۱۶۸۴) آمد و در ایران به خدمت شرکت هلندی هند شرقی درآمد. این سیاح آلمانی، سالیان دراز در هرموز به سربرد و بعدها به آسیای شرقی سفر کرد. در این روزگار کارل یازدهم پادشاه سوئد در صدد تدارک هیأتی بود که به ایران اعزام دارد و روابط تجاری بین ایران و سوئد برقرار کند. در ضمن، پادشاه ایران را به جنگ با ترکان عثمانی ترغیب نماید. ریاست هیأت با یک هلندی کارآمد به نام لودویک فابرسیتیوس (L. Fabristuos) بود و انگلبرت به سمت منشی و طبیب سفارت انتخاب شد. این هیأت نمایندگی در سال ۱۰۹۳/۱۶۸۳ از راه فنلاند و روسیه به ایران مسافرت کرد و پس از سه ماه اقامت در شماخی، از طریق مازندران به سوی اصفهان، پایتخت ایران، روانه شد و در ۱۰۹۵/۱۶۸۴ به اصفهان رسید. هیأت نزدیک به دو سال در اصفهان توقف کرد که این فرصتی مناسب بود تا کمپفر درباره اصفهان و مسایل مربوط به سیاست و تجارت و اجتماع ایران مطالعه و تحقیق کند.

انگلبرت کمپفر اولین آلمانی نبود که به ایران سفر کرده و مشاهدات خود را به رشته تحریر درآورده است. قبل از وی، اشخاصی مانند یوهانسن شلیت برگر (J. Schith Burger) و یا آدام التاریوس (A. Olearuos) و بسیاری دیگر نیز این کار را انجام داده‌اند. خود می‌گوید: «من هیچ چیز را که حاصل خیال‌بافی باشد یا خوی منشی‌گری و دود چراغ خوردن از آن به مشام برسد، در این اثر نیاورده‌ام» (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۰). مباحث مهم مورد بحث در سفرنامه کمپفر برای نمونه از دربار دوره صفویه و شاهان آن دوره، عبارتند از: اقتدار شاه، پادشاه صفوی که بر خلاف آنچه گفته شده، به هر کاری مجاز است و هیچ مانعی در سلطنت نمی‌شناسد. عقد قراردادهای، اعلان جنگ و صلح، تغییر در قوانین مملکت، وضع مالیات‌های جدید و حتی اختیار جان و مال هر زن و مرد و فرزندان او همه در دست شاه است و هیچ قاعده و قانونی برای زیردستان در مقابل هوی و هوس یک فرمانروا حفظ و حراست نمی‌کند. تقدس شاهان از آن روی است که نسب ایشان به پیامبر و امامان می‌رسد (همان: ۱۷).

از دفتر یادداشت‌های کمپفر که در موزه بریتانیا محفوظ است، پیداست که وی به مسأحه و اندازه‌گیری و ارتفاعات و فواصل پرداخته و گویی در صدد بوده که نقشه‌ای از ایران تهیه کند. در طی همین مدت اقامت در اصفهان، قسمت اول رساله وی درباره گیاهان ایران به پایان رسید. کمپفر در مدت اقامت در اصفهان، یک کار ساده در کمپانی هلندی شرق برگزید و در سال ۱۰۹۶/۱۶۸۵ از اصفهان رو به خلیج فارس نهاد و در بین راه از تخت جمشید و شهر شیراز دیدن کرد. پس از شیراز، به بندرعباس رفت و نزدیک ۳۰ ماه در آن شهر مجبور به ماندن شد. سرانجام پس از این مدت به هند و جاوه و ژاپن سفر کرد و در اواخر سال ۱۶۹۴ به وطن خود بازگشت و کتاب خود را منتشر کرد. کتاب وی که ابتدا عنوان «عجایب ممالک خارجی» داشت و بعد عنوان آن به «نوادر دلپسند» تغییر یافت، در پنج دفتر

تنظیم شده است و بیشتر مطالب آن یعنی سراسر دفتر اول و چهارم و قسمت بیشتر دفتر دوم و ربعی از دفتر سوم؛ یعنی مجموعاً چهل و سه قسمت از مجموع شصت و یک قسمت آن به ایران اختصاص یافته است. کتاب کمپفر توسط «والتر هینتس» در سال ۱۹۴۰ از لاتین به آلمانی ترجمه شده است و همین ترجمه آلمانی با عنوان «در دربار شاهنشاهان ایران» در سال ۱۳۵۰ (چاپ اول) به فارسی ترجمه شده است.

۲-۶. بررسی، تحلیل و مقایسه دو سفرنامه

سفرنامه برادران شرلی مجموعه‌ای از نوشته‌های راویان و همراهان این دو برادر در سفرشان به ایران و دیگر ممالک دنیاست. در حقیقت، این سفرنامه به دست خود آنان نگاشته نشده و مجموعه نوشته‌های ژرژ مانوارینگ (G. Manwaring)، ویلیام پاری (W. Parri) و فرد ناشناسی است، که به وسیله آوانس، مترجم زبردست و مطلع این اثر، به نحو هنرمندانه‌ای در کنار هم قرار گرفته تا روایت برادران شرلی و شاه عباس اول صفوی و اتفاقاتی را که برای این دو برادر افتاده است، به نمایش بگذارد. از خوانش متن و نحوه روایت راویان نیز می‌توان کاملاً به این نکته پی برد و با خوانش قسمت آخر سفرنامه که شرح حالی از رابرت شرلی است، مخاطب درمی‌یابد که آوانس با استفاده از منابع متعدد تلاش کرده است، شرح مختصر و مفیدی از سرگذشت او به دست دهد (ر.ک. شرلی، ۱۳۶۲: ۵).

کمپفر (متولد آلمان)، در سال ۱۶۸۳ م (۱۰۹۴ هـ.ق) همراه هیأت سوئدی به سمت ایران آمد و سرانجام در ۲۹ مارس سال ۱۶۸۴ م به اصفهان رسید و تا سال ۱۶۸۵ م (۱۰۹۶ هـ.ق) در ایران بود (نک. کمپفر، ۱۳۶۰: ۷). او یادداشت‌های ارزشمندی درباره دربار و دولت ایران در قرن هفدهم و دوره شاه سلیمان صفوی نوشته است. وی در ایران زبان فارسی و ترکی را آموخت و نیز همانند شاردن از مشاورت و راهنمایی رافائل دومن که از حدود ۳۸ سال پیش در اصفهان اقامت داشت، بهره برد. ارزش کتاب کمپفر به دلیل گراورهایی است که از روی طرح‌های او تهیه شده است و اطلاعات قابل توجهی از مشاهدات او را بازگو می‌کند.

۲-۶-۱. بررسی سفرنامه برادران شرلی

آنتوان و رابرت سفارت‌های خود در اروپا را محدود به کشور خاصی نکرده، از تمام دولت‌ها قدرتمند آن زمان و نیز پاپ غافل نبودند. مأموریت این دو برادر واکنش‌های متفاوتی را در میان کشیشان مسیحی اروپایی در ایران برانگیخت. کارملیت‌ها (Karmelits) اگرچه در ابتدای امر در ارزش و اهمیت مأموریت برادران شرلی در تردید بودند، اما به زودی با سفارش پاپ در خصوص شرلی‌ها، به ویژه رابرت شرلی که همسرش ترزا، نیز به دست کارملیت‌ها غسل تعمید یافته بود، از برادران شرلی حمایت کردند. در عوض، کشیشان آگوستینی (Agoustinians) پرتغالی، ملیت این دو برادر و حضور مؤثر آن‌ها را در ایران مغایر با منافع اسپانیا و پرتغال ارزیابی کردند؛ به‌ویژه آن که شاه عباس با کمک انگلیسی‌ها توانست پرتغالی‌ها را از جنوب ایران و هرمز اخراج کند. در مجموع، سفارت

شرلی‌ها به اروپا از جانب شاه عباس اول، اگرچه نتایج عملی برای ایران دربرنداشت؛ اما باعث رونق فعالیت کشیشان مسیحی در ایران شد.

برادران شرلی، سابق بر این در جنگ‌های میان اسپانیا و هلند شرکت کرده بودند و چندی نیز با کمک «کنت اسکس» (Konte D, Essex) از بزرگان انگلستان با سپاهی مأمور حمله به جزایر متعلق به اسپانیا در امریکا گردیدند. البته در آمدن شرلی‌ها به ایران تشویق و توصیه یک سیاح ونیزی در ایتالیا به نام «آنجلووی» (Anjellowi) بسیار مؤثر بود. با این حال، برخی منابع نقش پاپ در تحریک آنتوان شرلی در آمدن به ایران را به طور خاص ذکر کرده‌اند. ظاهراً پاپ به تصور این که شاه عباس علاقه‌ای به مذهب عیسوی پیدا کرده است، شرلی را تشویق کرد که به ایران مسافرت کند و در صورت امکان شاه عباس را به مسیحیت کاتولیک بگرواند.

از سوی دیگر، تا آنجا که به انگیزه‌های حضور برادران شرلی مربوط است، آن‌ها گذشته از آن‌که فعالیت‌شان را در راستای کمک به مذهب عیسوی فرض می‌کردند، خالی از ملیت‌گرایی نبودند و اقدامات خود را خدمت به انگلستان می‌دانستند. گذشته از اعتقادات برادران شرلی و وطن دوستی آن‌ها، انگیزه دیگری که حضور آن‌ها را در ایران تقویت می‌کرد، سیاست مشترک عثمانی ستیزی ایران و اروپا بود. به نظر می‌رسد که نقطه اوج خوشبینی شاه عباس در ایجاد اتحادیه‌ای علیه ترکان عثمانی در خلال سفارت‌های برادران شرلی اتفاق افتاد.

۲-۶-۲. بررسی سفرنامه کمپفر

کمپفر تقریباً همزمان با مرگ شاه عباس دوم و به تخت نشستن شاه سلیمان وارد ایران شد. از همین رو توضیحی مختصر از ایران زمان شاه سابق و شرحی کامل از انتخاب و سلطنت شاه جدید (در مدت ۲۰ ماه اقامت خود در ایران) ارائه داده است. شگفت آن که ضعف و انحطاط ایران را در ابتدای حکومت شاه جدید درک و گوشزد می‌کند. درباره سازمان و اصول اداره دولت و دربار در ایران قرن هفدهم، وی به ناچار به فراگیری زبان فارسی و ترکی پرداخت و این امر موجب درک بیش‌تر وی از مسایل ایران بود که یکی از امتیازات نوشته‌های او به شمار می‌آید. کمپفر در این زمینه از دستور زبان ترکی و مقاله توصیفی «رافایل دومن» در نوشته‌هایش استفاده کرد. وی با نگاهی تحلیلی، به بررسی و توضیح مقامات دیوانی و ایالتی همچون وزیر اعظم و مستوفی و نیز نحوه اداره ایالات و شهرها و شرح کاملی از خصوصیات دربار، حرمسرای شاه و غیره پرداخته است. از دیگر امتیازات این سفرنامه، توصیف ساختار حکومتی، اقتصادی و نظامی صفویه است. در حقیقت، سفرنامه کمپفر برخلاف سایر سفرنامه‌های این دوره، شرح مسافرت نویسنده نیست، بلکه علاوه بر درج موضوعات فوق، نگاهی تحلیلی به ایران عصر صفوی است. (نک: کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۵۷-۷۵).

۲-۷. تفاوت‌ها و شباهت‌های دو سفرنامه

مطالبی که سفرنامه‌نویسان در آثار خود پیرامون فرهنگ ایرانی آورده‌اند، با وجود گستردگی، تازگی و عینی بودن وقایع، خالی از اشکال و ایراد نیست و چه بسا در برخی موارد با نگاهی جانبدارانه، آمیخته به حبّ و بغض و از سر

ناآگاهی نوشته شده است. همچنین در سفرنامه‌ها بعضاً برداشت‌های نادرستی دیده می‌شود که ناشی از اطلاعات ناکافی از تاریخ و فرهنگ ایران زمین، اقامت کوتاه‌مدت در ایران، عدم آشنایی کامل با زبان فارسی و پیش‌داوری‌های ایران‌پژوهان است. برادران شرلی نیز اگرچه مدعی هستند که با تکیه بر اطلاعات سفرنامه‌نویسان پیش از خود به درک درستی از تاریخ و فرهنگ جامعه ایرانی رسیده‌اند، اما در عمل نتوانسته‌اند داوری منصفانه‌ای از خلق و خوی و باورهای ایرانیان ارائه دهند. ایشان در قسمتی از نوشته‌های خود، دنیاگریزی و تقدیرباوری ایرانیان را متأثر از شرایط تاریخی و فرهنگی حاکم بر ایران ندانسته‌اند و آن را از تأثیرات آموزه‌های دین اسلام معرفی می‌کنند (ر.ک. شرلی، ۱۳۶۲: ۱۱۷).

همچنین ایرادی که بر سیاحت‌نامه کمپفر می‌توان گرفت، این است که وی با وجود دانستن زبان فارسی و ترکی که در آن روزگاران در بعضی شهرهای ایران رایج بوده است، به سبب معاشرت زیاد و مداوم با ثروتمندان آن‌طور که باید و شاید به احوال جامعه نپرداخته است (ر.ک. تاورنیه، ۱۳۸۶: ۲۲).

در سفرنامه‌های برادران شرلی و کمپفر بخت‌باوری و سرنوشت‌گرایی با توجه به پیشینه تاریخی، در دوره‌های مختلف تاریخ ایران، به‌ویژه دوره صفویه از مشخصه‌ها و مؤلفه‌های عمده و بارز فرهنگ مردم این سرزمین محسوب می‌شده است. با مراجعه به متون تاریخی و ادبی و مذهبی عصر صفوی به ویژه سفرنامه‌ها، می‌توان بازتاب و انعکاس تقدیرگرایی و باور به بخت و اقبال را مشاهده و دریافت کرد.

در سفرنامه کمپفر به خرافه‌پرستی و تقدیرباوری شاه‌سلیمان صفوی نیز اشاره شده است. بر طبق اشاره کمپفر، شاه‌سلیمان مردی خرافه‌پرست بود، به طوری که میزان اعتقادی که شاه به پیش‌گویی‌های ستاره‌شناسان داشته، حیرت‌آور است. جنگ با دشمن، پذیرفتن سفرا، ترتیب دادن میهمانی‌ها، شکارها و بر اسب نشستن و به تفرج رفتن، همه منوط است به این که قبلاً در این مورد از ستاره‌شناسان کسب تکلیف شده باشد (کمپفر، ۱۳۶۳: ۵۱-۴۶).

در سفرنامه‌های برادران شرلی و کمپفر، به استبداد و خودکامگی شاهان صفوی اشاره شده است، به گونه‌ای که با توجه به قدرت و اختیارات فراوان شاهان صفوی، آنان را قدرتمندترین و مستبدترین شاهان آسیا دانسته‌اند. ضمن این که جایگاه قدسی و الهی برای آنان قائل شده‌اند. به طوری که شاهان صفوی از طریق منسوب کردن خود به امامان شیعه، از جمله امام موسی کاظم (ع) و از طرفی معرفی خود به عنوان نایب و نمایندگان امام زمان (عج) و همچنین مقام مریدی و در عین حال مرادی برای خود، به کسب مشروعیت اقدام می‌کردند. این مشروعیت‌سازی سبب شد تا از لفظ معصوم بودن برای آن‌ها استفاده کنند و الوهیت برای آنان قائل شوند (همان؛ نیز ر.ک. تاورنیه، ۱۳۸۶: ۱۴۵).

باور به تقدس شاه فقط در حد کلامی نبود؛ بلکه مردم عمیقاً معتقد بودند که شاه، انسان مقدسی است. به همین سبب، توانایی‌هایی به او نسبت داده می‌شد که مختص پیامبران و ائمه (ع) بود و شاه فراتر از آن، امتیازات و مصونیت‌هایی داشت که دین و جامعه برای هیچ‌کس دیگری قائل نمی‌شد. مردم حتی معتقد بودند که شاه، قدرت زنده کردن مردگان را دارد (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۵-۱۴).

در این نوشتار باید به این موارد به عنوان ویژگی مشترک سفرنامه‌های برادران شرلی و کمپفر اشاره کرد:

۱. توصیف و تحلیلی که سفرنامه‌نویسان از تقدیرباوری و مشیت‌انگاری جامعه عصر صفوی ارائه کرده‌اند، صرفاً با تکیه بر شناخت عینی و حضوری آنان از مردم عصر صفوی بوده است؛ بنابراین کمتر از ریشه‌های تاریخی و فرهنگی این مقوله سخن گفته‌اند.

۲. ایشان تقدیرباوری را در معنا و مفهوم عامیانه آن مورد توجه قرار داده‌اند، بدون این‌که در نوشته‌های خود تمایزی بین مفهوم «تقدیرگرایی» و «قضا و قدر» قائل شوند. زیرا تقدیرگرایی پدیده‌ای اجتماعی است و ریشه در تجربه‌های تاریخی و مسایل سیاسی دارد، در صورتی که قضا و قدر متکی بر تفکر دینی است و قایل به قدرت، علم مطلق، ازلی و ابدی خداوند می‌باشد و هر چه را که در جهان روی می‌دهد، مطابق مشیت او می‌داند. بنابراین آنچه از دید سفرنامه‌نویسان غربی به عنوان یکی از عوامل استبداد و موانع توسعه مطرح شده است، تقدیرگرایی است نه قضا و قدر.

۳. برادران شرلی و کمپفر توضیحات و توصیفات متعدد، چند پهلو و حتی در پاره‌ای مواقع متناقض از شخصیت ایرانی ارائه داده‌اند که گاه به تجربه موردی آن‌ها منوط بوده است و از آن گزاره‌هایی عام استنتاج کرده‌اند (نک: کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۸۴-۱۷۰؛ شرلی، ۱۳۶۲: ۱۹۱).

با مراجعه به متون روزگار صفوی، به‌ویژه سفرنامه‌های برادران شرلی و کمپفر، می‌توان چنین نتیجه گرفت که با توجه به این‌که نویسندگان، خود از نزدیک شاهد و ناظر بسیاری از رخدادها، وقایع، آداب و رسوم، هنجارها و باورها، برپایی آیین‌ها و مناسک ایرانیان در آن دوره بوده‌اند و به نوعی درک عینی و بصری که این سفرنامه‌نویسان از جامعه عصر صفوی داشته‌اند، می‌توانند منابع خوبی برای بررسی و تحلیل اوضاع سیاسی، فرهنگی و اجتماعی آن دوره به شمار آیند. برادران شرلی و کمپفر در سفرنامه‌های خود، ضمن توصیف و تشریح باور و اعتقاد ایرانیان به بخت و تقدیر، سعد و نحس ایام، پیشگویی، استخاره، طالع‌بینی و غیره سعی کردند با ذکر واژه‌هایی چون: اباطیل، گمراهان، ساده‌دلان، ناآگاهان و کلماتی از این دست، تحلیل و دیدگاه خود را درباره این جنبه از فرهنگ مردم ایران بیان و به نوعی آن را یکی از عوامل اصلی بروز استبداد و از موانع اجتماعی و فرهنگی توسعه قلمداد کنند.

از جنبه نگاه و شیوه نگارش، تفاوت‌های بارزی میان دو سفرنامه وجود دارد؛ برای مثال: سفرنامه برادران شرلی، بیشتر شکل روایی، توصیفی و قهرمان‌سازی دارد و سبک آن به داستان و روایت بیشتر شباهت دارد تا یک سفرنامه سیاسی و علمی. نگارنده یا نگارندگان به عنوان راوی غایب و دانای کل داستان را بیان می‌کنند و نوع روایت هم سوم شخص است. و یکی دو قهرمان محوری دارد؛ در بخش نخست، آنتوان شرلی و در بخش‌های پایانی هم رابرت شرلی. همه ماجراها پیرامون این دو شخصیت شکل می‌گیرد.

همه توصیفات، چه از ممالک و منازل بین راه، چه فرهنگ‌های مختلف، تا رسیدن به ایران، انگار فرعی به شمار می‌آید. گاه تصاویر و توصیفات دقیقی از رفتار و ظاهر و لباس و گفتار دیگران ارائه می‌دهد؛ به‌ویژه توصیف رفتار شاه

عبّاس و کبفتت برخوردارش با سفرای خارجی و سخت‌گیری‌ها و اخلاق و اعمالش. اما آنچه برای نویسنده در درجه نخست اهمیت قرار دارد، همان مأموریت شرلی‌ها است، دیگر اتفاقات فرع بر مأموریت قهرمانان شوالیه داستان است. و از آن‌جا که هیأت انگلیسی مأموریت سیاسی داشته، همواره ملازم سران حکومت بوده‌اند و ارتباط مستقیم با مردم و ممالک و شهرها و آبادی‌های بین راه نداشته‌اند، و کتاب اغلب به خاطره‌نویسی شباهت دارد تا سفرنامه. و تقریباً نتیجه قابل قبولی از جنبه مردم‌شناختی و اجتماعی از این سفرنامه حاصل نمی‌شود.

برعکس سفرنامه شرلی، بخش ایران سفرنامه کمپفر، با تمهید و مقدمه‌ای مفصل به شیوه انتخاب شاه ایران می‌پردازد. سپس به معرفی و مراسم تاجگذاری شاه‌سلیمان و باورهای ایرانیان درباره شاه و ولیعهد ادامه می‌دهد. پس از آن، وزیر اعظم، قشون ایران و فرماندهان آن و برجسته‌ترین مناصب و کارکنان دربار ایران و نهاد روحانیت و بقاع متبرکه، حرمسرا و موكب پادشاه و تأسیسات داخلی دربار و موقعیت مکانی کاخ‌های سلطنتی و کیفیت اداره ایالات و شهرها را بیان و به صورت مشروح معرفی می‌کند. سرانجام بر اصفهان، پایتخت ایران، تمرکز کرده است. باغ‌ها و کاخ‌های اصفهان را معرفی، حتی نقشه‌هایی از قصرها، باغ‌ها، قلعه‌ها، و پل‌های پایتخت تهیه کرده است. علاوه بر این‌ها، نقاشی‌های مفصل و کاملی از مراسم پذیرایی از سفرا و مهمانان، پل‌ها، سازهای موسیقی، ظروف غذا و شراب، لباس‌های اقوام گوناگون و شمایل پادشاهان صفوی طرح کرده که مبین دقت نظر نویسنده، به عنوان یک پژوهشگر واقعی است. در کتاب، تحقیقات میدانی نویسنده هم جلب نظر می‌کند. خیابان‌ها، کوچه‌ها و باغ‌های اصفهان را طی و ابعاد آن‌ها را اندازه‌گیری می‌کند و از طریق مصاحبه با افراد صاحب‌نظر در هر زمینه و موضوع، اطلاعات کافی به دست می‌آورد.

این سفرنامه از نظر پژوهش در تاریخ سیاسی، اجتماعی ایران در قرن هفدهم میلادی، یکی از آثار معتبر به شمار می‌رود. و از دیدگاه مردم‌شناسی و شناخت آداب و رسوم ملی و مذهبی، باورها و عقاید و همچنین آگاهی نسبت به ترکیب جمعیتی و طبقات اجتماعی و علوم زمانه و شغل و حرفه‌های آن روزگار، از جمله آثار و منابع ارزشمند حوزه ایران‌شناسی محسوب می‌شود.

اما آنچه که به لحاظ کیفی سفرنامه‌های دوران صفوی را ارزشمند می‌سازد، چیزی است که در این دوره از تاریخ بین اروپا و ایران تفاوت ایجاد کرده بود. همزمان با دوران صفویان در ایران، اروپا در آغاز نو شدن قرار داشت. سیطره کلیسا به عنوان نماد تاریخ قرون وسطای اروپا، کمرنگ شده بود، اروپا در آستانه صنعتی شدن قرار داشت و مناسبات جدید فکری و اخلاقی اروپای جدیدی ساخته بود. سفرنامه‌های اروپایی در دوره صفویان، از نظرگاهی جدید و بیرون‌گفتمانی نسبت به سنت فکری مرسوم ایرانیان به ایران آن زمان نگاه می‌کردند. در این دوره تفکر و منطق مدرن در اروپا در آغاز راه بود و هر چیزی از این زاویه مورد بررسی و نقد قرار می‌گرفت. از این نظر می‌توان گفت که در همین سفرنامه‌های اروپاییان است که برای اولین بار شیوه حکومت‌داری و فرمانروایی، اخلاقیات اجتماعی، مذهب و حتی کشاورزی و صنعت‌گری ایرانیان در معرض قضاوتی بر مبنای ارزش‌های جدید و بیرون از سنت فکری مرسوم قرار می‌گیرد.

یکی از وجوه اشتراک در تمامی سفرنامه‌ها، به‌ویژه دو اثر مورد مطالعه، اشارات فراوان آن‌ها به تاریخ باشکوه سرزمین ایران است و بیشتر سفرنامه‌نویسان با احترام از تاریخ ایران یاد کرده‌اند. هیچ‌گاه در سفرنامه‌ها از نژاد ایرانی با ذات و سرشت پست یاد نشده است. در جاهایی از ایرانیان انتقادهای جدی شده و یا برخی از اقوام را عقب‌مانده دانسته‌اند؛ اما اصالت و نژادگی ایرانیان هرگز محل تردید واقع نشده است و حتی برخی از آنان دلایل و توجیهاتی برای رفتارهای ناپسند ایرانیان (از دید سیاحان) آورده‌اند (سعید، ۱۳۸۶: ۷۱). مهمترین و پرشمارترین نوشته‌های موجود در سفرنامه‌ها مربوط به منش و ویژگی‌های رفتاری ایرانیان بوده است که در این آثار به هر دو گونه منش پسندیده و ناپسند ایرانیان پرداخته‌اند که در بعضی از نوشته‌ها یک گونه پُررنگ‌تر نشان داده شده است. با این اوصاف باید به این نکته اشاره کرد که نمی‌توان در بررسی و مطالعه سفرنامه‌های موجود با نگاهی یک‌سان به آن‌ها به نتایج کلی دست یافت.

۳. نتیجه‌گیری

سفرنامه برادران شرلی، مأموران انگلیسی که در زمان شاه عباس بزرگ صفوی (حد: ۹۸۵ ه. ق) عهده‌دار کارهای سیاسی و نظامی مختلف بودند، و سفرنامه کمپفر، سیاح آلمانی، در روزگار حکومت شاه سلیمان صفوی (۱۰۹۴ ه. ق)، سفرنامه‌های واقعی هستند و در ارتباط با اهدافی که نویسندگان آن‌ها از مسافرت‌های خویش داشته‌اند، به نگارش درآمده است؛ نظیر تبلیغات مذهبی، سیر و سیاحت، مطالعات علمی و مأموریت‌های سیاسی. در این سفرنامه‌ها درباره برخی از مسایل اعتقادی و رفتاری ایرانیان ادعاهایی مطرح شده است که یا به صورت سهوی و از سر ناآگاهی نویسنده بوده و یا به نوعی تحریف تاریخی صورت پذیرفته است.

به نظر می‌رسد، از جمله شباهت‌های سفرنامه برادران شرلی با کمپفر عبارتند از: سفرنامه برادران شرلی دارای اطلاعات کلی ارزشمندی از دوران شاه عباس اول و حکومت صفویان است. در این سفرنامه مسیرهای حرکتی، راه‌های عبور، عادات، رفتار مردم، ویژگی‌های اجتماعی و آداب و رسوم مردم هر منطقه به صورت گذرا و کلی ذکر شده است. ویژگی مهمی که این سفرنامه دارد، پرداختن به جزئیات است؛ وضعیت فرهنگی، جغرافیایی و اجتماعی با جزئیات ظاهری توصیف شده است. ایران و عثمانی در آن زمان سر جنگ داشتند و نویسنده به هنگام عبور از خاک عثمانی، مردم، مناطق مختلف کشور، رفتار و عادات آن‌ها را تشریح می‌کند. هنگامی که به ایران می‌رسد، خانه‌ها، کوچه‌ها و محله‌ها را به خوبی توصیف می‌کند و سپس به اعتقادات مردم و اوامر شاه عباس به صورت کلی می‌پردازد. نویسنده گاه به بیان خصوصیات و ویژگی‌های ظاهری و شخصی شاه هم می‌پردازد.

کمپفر همزمان با مرگ شاه عباس دوم و به تخت نشستن شاه سلیمان (شاه صفی دوم) در سال ۱۶۸۴ م. تقریباً یکصد سال پس از برادران شرلی وارد ایران شد. از همین روی توضیحی مختصر از ایران زمان سابق و شرحی کامل از انتخاب و سلطنت شاه جدید و نهادهای سیاسی و سلسله‌مراتب اداری و دینی و باورهای مذهبی و خرافی ارائه داده است. همچنین اسامی کوه‌ها و ارتفاعات محلی را ضبط نموده و اسامی کلیه بناهای مهم از جمله مدارس، کاروانسراها، مساجد، پل‌ها و باغ‌های اصفهان و... را همراه با نقشه و تصویر در کتاب خود ذکر کرده است.

او در این مدت توانست بخش اول کتابی را که درباره گیاهان ایران نوشته بود، تکمیل کند. از جمله یادداشت‌های

کمپفر شرح کامل مشاغل و مناصب و سلسله‌مراتب اداری کارمندان و کارکنان درباری و کشوری ایران در قرن هفدهم میلادی است.

سفرنامه کمپفر در شانزده فصل به شرح تاج‌گذاری شاه‌سلیمان و شخصیت وی، وضعیت قشون، وزارت، مستوفی‌گری، روحانیون، دربار، بیوتات سلطنتی، شهر اصفهان، کاخ‌ها و باغ‌های آن و بقاع متبرکه پرداخته است. هرچند این سفرنامه‌ها دارای اطلاعات مفیدی درباره جامعه ایران از نظر مردم‌شناسی و شناساندن جامعه و فرهنگ ایران شیعی دوره صفوی به اروپاییان هستند؛ اما دارای نکات منفی هم می‌باشند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌گردد:

۱- مخاطبان سفرنامه‌ها اروپاییان هستند و نگرش و دیدگاه اروپاییان مسیحی به جامعه مسلمانان در نوشته سفرنامه نویسان به چشم می‌خورد.

۲- به سبب بیگانگی این سفرنامه‌نویسان از فرهنگ ایرانی و شیعی، بعضی از مواقع نتوانستند فهم و درک درستی از رفتار دینی ایرانیان داشته باشند.

در مجموع، دو سفرنامه مزبور با فاصله یک سده، و تقریباً به فاصله دو تا سه نسل از هم، با توجه به اهداف متفاوت، توانسته‌اند شفاف‌ترین تصویرها را از روزگار اوج و حضيض حکومت صفویان در سده‌های شانزده و هفده میلادی به مخاطبان اروپایی ارائه دهند.

منابع

تامپسون، کارل. (۱۳۹۶). *سفرنامه‌نویسی، نگاهی به تحولات سفرنامه‌نویسی در غرب*. چاپ اول. ترجمه سعیده زادقناد. تهران: پژوهشگاه فرهنگ (هنر و ارتباطات).

تاورنیه، ژان باتیست. (۱۳۸۹). *سفرنامه تاورنیه*. ترجمه حمید ارباب شیرانی. تهران: نیلوفر. جعفریان، رسول. (۱۳۹۳). *صفویه از ظهور تا زوال*. چاپ اول. تهران: دانش و اندیشه معاصر.

جعفری‌مذهب، محسن. (۱۳۸۴). «سفرها و سفرنامه‌های برادران شرلی». *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، دی و بهمن ۱۳۸۴*، صص ۱-۶.

حاجیان‌پور، حمید. (۱۳۸۶). «سفرنامه‌ها و ادبیات سفرنامه‌ای اروپاییان عصر صفوی». *تاریخ اسلام در آینه پژوهش*. سال چهارم، شماره ۳، صص ۳۱-۵۲.

دانش‌پژوه، منوچهر. (۱۳۸۶). *بررسی سفرنام‌های دوره صفویه*، اصفهان: دانشگاه اصفهان و فرهنگستان هنر.

دل‌واله، پیتر. (۱۳۷۰). *سفرنامه پیتر دل‌واله: قسمت مربوط به ایران*. ترجمه شجاع‌الدین شفا. تهران: علمی و فرهنگی.

دوسرسو، ژان آنتوان. (۱۳۶۳). *سفرنامه کروسینسکی: یادداشت‌های کشیش لهستانی عصر صفوی*. ترجمه عبدالرزاق دنبلی. تصحیح مریم میراحمدی. تهران: توس.

ذهابی، محمدجواد. (۱۳۹۷). «تبیین و بازنمایی کنش‌های معطوف به قدرت نهاد روحانیت در سفرنامه‌های عصر صفوی». *مجله علمی پژوهشی تاریخ* ۲۴، صص ۱۶-۳۱.

رازنهان، محمد حسن؛ شیردل، تقی. (۱۳۹۶). «بازتاب تقدیرگرایی و مؤلفه‌های آن در سفرنامه‌های عصر صفوی». *فصلنامه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*. دوره ۸، شماره ۲۹، صص ۱۴۳-۱۱۹.

- رایت، دنيسن. (۱۳۸۵). *ایرانیان در میان انگلیسی‌ها*. ترجمه کریم امامی. تهران: فرزانه.
- رمضان نرگسی، رضا. (۱۳۹۰). «بررسی انتقادی شش سفرنامه مهم اروپایی دوره صفوی». *ماهنامه معرفت*، سال ۲۰، شماره ۱۱، صص ۱۱۹-۱۳۸.
- سعید، ادوارد. (۱۳۷۱). *شرق‌شناسی*. ترجمه عبدالرحیم گواهی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- شاردن، ژان. (۱۳۴۵). *سیاحت‌نامه شاردن*. ترجمه محمد عباسی. تهران: امیرکبیر.
- شرلی، آنتونی و روبرت. (۱۳۶۲). *سفرنامه برادران شرلی*. ترجمه آوانس. به کوشش علی دهباشی. تهران: نگاه.
- شفیعی، سیروس و روشن ضمیر، مهدی. (۱۳۹۰). «سیاحان آلمانی عصر صفویه». *ماهنامه هنر و مردم*، ۷، ۵، صص ۱۰۲-۸۱.
- شیل، لیدی. (۱۳۶۲). *خطاطات همسر وزیر مختار انگلیس به دربار ایران*. ترجمه حسین ابوترابیان. تهران: نشر نو.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۹۷). *تاریخ ادبیات ایران*. جلد ۵. چاپ پنجم. تهران: فردوس.
- طهماسبی، زهرا. (۱۳۹۴). «تقدّس و قدرت در دوره صفویه» (جایگاه قدسی پادشاهان صفوی)، *فصلنامه ادبیات فارسی*، ۳، ۹، صص ۱۱۴-۱۴۳.
- غفاری فرد، عباسقلی. (۱۳۹۱). *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوران صفویه*. چاپ نهم. تهران: سمت.
- کمپفر، انگلبرت. (۱۳۶۳). *سفرنامه کمپفر*. ترجمه: کیکاووس جهاننداری. چاپ سوم. تهران: خوارزمی.
- موسوی دالینی، جواد؛ مودت، لیلا؛ موسوی، سیده طاهره، طباطبایی، سید حسین. (۱۳۹۵). «تحلیلی بر مردم‌نگاری جامعه ایرانی عصر صفوی به روایت سیاحان فرنگی». *مطالعات تاریخ فرهنگی*، سال هفتم، شماره ۲۸، صص ۵۳۲-۴۹۵.
- میراحمدی، مریم. (۱۳۶۸). «اهمیت تاریخی سفرنامه‌های ایران (۱۹۰۰-۱۴۰۰ م)». *تحقیقات تاریخی*. سال اول، شماره ۳، صص ۴۹۵-۵۳۲.
- نجفی، موسی. (۱۳۹۴). *مقدمه تحلیلی تاریخ تحولات سیاسی ایران*. چاپ دوم. تهران: منیر.
- نظری منظم، هادی. (۱۳۸۹). «ادبیات تطبیقی: تعریف و زمینه‌های پژوهش». *ادبیات تطبیقی*، دانشگاه شهید باهنر کرمان، ۱(۲)، صص ۲۲۱-۲۳۷.
- نوروزی، جمشید. (۱۳۹۶). *تمدن ایران در دوره صفویه*. چاپ پنجم. تهران: مدرسه.
- نویدی، داریوش. (۱۳۸۶). *تغییرات اجتماعی، اقتصادی در ایران عصر صفوی*. ترجمه هاشم آقاجری. تهران: به‌نشر.

References

- Tampson, C. (2017). *Negahi be Tahavvolat- e Safarnameh nvisi dar Gharb*. [A view on the transitions of Travelogue in the west]. The first edition. (S. Zadghannad. Trans.). Tehran: Pazhuheshgah-e Farhang (honor va Ertbatat) (In Persian).
- Tavornieh, Zh. B. (2010). *Safarnamey- e Tavornyeh*. [Tavornyeh's Travelogue]. (H.Arbabshirani. Trans.). Tehran: Nilufar (In Persian).
- Jafarian, R. (2014). *Safavih Az Zohur Ta Zaval* [Safavih from appearance to decadence]. The first edition. Tehran: Danesh va Andishe - Moaaser [In Persian].
- Gffrry aa z,,,, .. (5555). iiiii ily'r rr tt hrrs' Trvll s & Trvll ggsss . *Ketab-e Mah-e Tarikh va Goghrafta*. Dey & Bahman (2009). P. P1-6 (In Persian)
- HajiaHHHHHHH(((7777). eeeee ees Trvll ggsss & tee litrtt uro of aaavll ggee ie eee eei'E H.. *Journal of Tarikh-e Islam dar Ayeneh-e Pazhuhesh*. Fourth Year. No.3 .P.P 31-52 (In Persian).
- Danesh Pazhuh, M. (2007). *Barrasi safarnamehaye dowreya Safaviyeh* [The Analysis of Travelogues ia aa fvvi'E Hra]s ssfaan: Deeggghh-e Esfahan va Farhangestan-e Honor. [In Persian]
- Dlavaleh, p. (1991). *Safarnamehy-e Pietro Dlavaleh* [eeetrD Dlvll hh's aaavll gg]]] G Gemntt - e Marbut be Iran. (Sh. Shafa. Trans.) Tehran: Elmi va Farhangi. [In Persian]

